

DOI: 10.32347/2076-815x.2022.80.80-98

УДК 711.4+364.122.5

д.т.н., професор **Габрель М.М.**,
mykola.m.habrel@lpnu.ua, ORCID: 0000-0002-2514-9165,
д.ек.н., доцент **Лисяк Н.М.**,
nataliya.m.lysyak@lpnu.ua, ORCID: 0000-0002-8228-016X,
к.мист. **Габрель Т.М.**, taras.m.habrel@lpnu.ua, ORCID 0000- 0002-2293-6841,
НУ «Львівська політехніка»

ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОСТОРУ МІСТ – ОБЛАСНИХ ЦЕНТРІВ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Здійснено характеристику й аналіз структурно-параметричних трансформацій у містах – обласних центрах Західного регіону. Зроблено припущення на основі спостережень, що зміни ведуть до погіршення соціально-еколого-економічних параметрів та архітектурно-естетичних характеристик міст. Порівняння трансформацій у вибраних містах вказує на явище флуктуації як випадкове (необґрунтоване) відхилення якоїсь величини (процесу чи явища) від середнього значення в окремих містах. Узагальнення результатів аналізу й оцінки структурно-параметричних трансформацій у містах підтверджує зростання невпорядкованості міського життя та зростання його динамічності; виділяються простори різної атрактивності у функціональному, суспільному й естетичному відношеннях.

Ключові слова: структурно-параметричні трансформації простору міст; просторова нерівномірність; інфраструктура міст; просторовий розвиток.

Постановка проблеми. Інтенсивні структурно-параметричні зміни міст – обласних центрів Західного регіону України пострадянського періоду, виступаючи осередком економічної й політичної сфери діяльності людей і джерелом творення культури, формують складний динамічний простір, який конструюється людиною та для людини. Простір міської системи, в якому відбуваються нові реалії життєдіяльності людини, особливо після здійсненої агресії РФ проти України, що супроводжується не лише варварським руйнуванням окремих поселень, а й масовим переміщенням людей у порівняно спокійні міста Західного регіону, набуває різних розмірів і форм. У сьогоденних умовах Україна повинна виробити новий алгоритм організації й розвитку міського простору – цьому сприятиме аналіз структурно-параметричних трансформацій простору вибраних міст. Необхідна розробка нової моделі розвитку міст, що має прийти на зміну «комерційній» [17; 19], яка посилює конкуренцію між містами та «партнерство» між владою й бізнесом (наслідком

стали відносини, коли прибутки отримують приватні компанії (бізнес і влада), а видатки стають суспільними).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітність традицій просторового планування в Європі досліджують P. Newman і A. Thornley [22], виділяючи чотири його типи: регулювання використання земель, урбанізм, регіональний економічний підхід та комплексний інтегрований підхід. L. Albrechts, P. Healey і K. Kunzmann [20] наголошують на потребі проведення національних і субнаціональних досліджень, а також оцінці ініціатив стратегічного планування для формування ефективної регуляторної практики, бюджетних асигнувань, проектних пропозицій і траєкторій просторового розвитку.

Просторове планування як основу сталого розвитку суспільства досліджують чимало науковців, зокрема: польський дослідник J. Zaucha [23] вивчає просторове планування як один із основних інструментів сталого розвитку в Польщі; португальський учений E. Medeiros [21], розглядаючи територіальний розвиток як багатомірну концепцію й процес, що охоплює «...зміни, які мають покращити життя людини та середовище її проживання...», пропонує підхід, у якому територіальний розвиток сприймається як процес створення, збереження й розподілу багатства, а просторове планування — важливий інструментарій досягнення мети.

Серед українських дослідників загальні методологічні питання й просторово-територіальні проблеми розвитку міст розглядають: Ю. Білоконь [1], М. Габрель [3-4], М. Дьомін [6-7], К. Мезенцев, Я. Олійник, Н. Мезенцева [16], А. Плешкановська [13], В. Тімохін [15], Б. Черкес [18] тощо. Питання економічного обґрунтування розвитку урбанізованих систем вивчають Ш. Ібатуллін, О. Сакаль і В. Бокоч [8-9], Н. Лисяк [10-11]; образ і естетику, а також інформаційну наповненість міст — М. Биваліна [2; 7], Т. Габрель [5].

Об'єктом дослідження статті є простір великих міст — обласних центрів Західного регіону України (м. Івано-Франківськ, Львів, Чернівці, Ужгород, Тернопіль, Луцьк та Рівне); *предмет дослідження* — структурно-параметричні зміни в просторі вибраних міст у пострадянський період, нові ознаки їх образу.

Мета статті полягає у визначенні тенденцій та оцінці просторових трансформацій, у зв'язку з чим окреслено завдання:

- обґрунтувати показники й проаналізувати передумови структурно-параметричних трансформацій у містах;
- здійснити аналіз і оцінку просторових трансформацій пострадянського періоду у вибраних містах.

Методи дослідження включають аналіз: статистичних даних щодо суспільних, економічних, функціональних, територіальних, архітектурних,

ландшафтних та естетичних характеристик; містобудівних проектів і стратегічних документів розвитку міст. Оцінювались зміни шляхом анкетування мешканців: проведено близько 200 опитувань із залученням студентів НУ «Львівська політехніка». Для визначення вимірів і взаємодій структурно-параметричних трансформацій простору використано обґрунтовану одним із авторів модель п'ятивимірного простору, що включає виміри «людина – умови – функції – геометрія – час» [4].

Виклад основного матеріалу. 1. Передумови дослідження, показники аналізу й оцінка структурно-параметричних трансформацій у містах. Трансформації структури простору міст— обласних центрів Західного регіону України(м. Івано-Франківськ, Львів, Чернівці, Ужгород, Тернопіль, Луцьк та Рівне) в постсоціалістичних умовах і, концептуальні засади змін середовища міст у контексті переходу на ринкові умови та розвитку цифрових технологій—місто змінюється у відповідь на сили, які на нього впливають, супроводжуються потребою розробки «гнучких» містобудівних документів, які передбачають постійний моніторинг процесів у місті й реагування на зміни. Структурно-параметричні трансформації простору міст проявляються, зокрема, через зміни дорожнього руху й громадського транспорту, системи комунікації між структурними складовими управління розвитком; реформування економічного міського простору та трансформації просторової структури, що відображається у відносинах міста з прилеглою територією; обміни продукцією й послугами на регіональному і локальному рівнях тощо. Анкетування мешканців при опитуванні стосувалось: об'єктів, середовища й діяльності, які пов'язуються мешканцями зі змінами у просторі міст; об'єктів і зон, що вважаються символом міста; оцінки нового будівництва в містах; виділення проблем і чинників, які зумовлюють негативні зміни, а також визначення їх ієрархії у впливі на трансформації. При оцінці й трактуванні змін до уваги взято рівень освіти, суспільне становище, вік, час і місце проживання в місті опитуваного. Використання моделі п'ятивимірного простору, що включає виміри «людина – умови – функції – геометрія – час» [4: 50–57], характеристика кожного з яких впливає на прийняття містобудівних рішень, дає можливість аналізувати взаємодії вимірів простору, їх узгодженість і ефективність.

Людський вимір (L) відноситься до найважливіших, бо, з одного боку, місто має забезпечувати потреби різних груп людей (місцевих жителів, приїжджих), а з другого — встановлення цілей містобудування і управління процесами в містах також здійснюються за участю людини. Саме завдяки наявності у складі міського простору людей цій системі властива цілеспрямованість у розвитку. У *функціональному вимірі* міського простору (F) реалізуються функції виробництва і обслуговування, культури й освіти, транспорту і зв'язку, спорту і рекреації,

управління та інформаційного супроводу простору. Структура функцій значною мірою зумовлює специфіку відносин міста й оточення. Умови (X) містобудівного простору включають наявні ресурси життєдіяльності (природно-ландшафтні, територіальні, матеріальні, фінансові). Геометричний вимір (G) враховує розмірні характеристики містобудівних зон і об'єктів (площі, відстані, конфігурації), їх розташування в межах комплексу, географічне положення. Оскільки місто характеризується як динамічна система, важливим виміром його властивостей буде час. Так, об'єкти і процеси міста можна розглядати в ретроспективі (історичний аспект), оцінювати сучасний стан, а також прогнозувати їх розвиток. У процесі дослідження трансформацій потрібно також оцінювати тривалість життєвого циклу окремих об'єктів. Основні елементи й взаємодії п'ятивекторного містобудівного простору, які характеризують трансформацію в містах, та окремі приклади, що розкривають їх зміст, подано в табл. 1.

Таблиця 1

Основні складові та взаємодії векторів простору міста

Вектори і взаємодії	Зміст вимірів та взаємодій містобудівного простору
1	2
L	Людський вимір (жителі, приїжджі, цілі, потреби, інформація)
F	Функції (виробництво, обслуговування, рекреація, культура та ін.)
X	Умови (природні, ресурсні, фінансові)
G	Геометричні характеристики (територіальні, відстані, розпланування)
T	Часовий вимір (історія, сучасність, перспектива)
LF	Функціональні потреби різних груп людей, зайнятість населення
LX	Умови життєдіяльності людей
LG	Щільність і розподіл населення на території
LT	Динаміка характеристик людського виміру
FX	Умови й ресурси реалізації функцій
FT	Функціональна продуктивність, динаміка функцій
FG	Функціональне освоєння території
XG	Розподіл умов і геометричні характеристики території
XT	Динаміка умов у часі
GT	Зміна геометричних характеристик у часі
LFX	Умови праці людей у процесі реалізації функцій
LFG	Структура розміщення функціональних об'єктів
LFT	Динаміка зайнятості людей
FXG	Стан ресурсів і умов реалізації функцій
FXT	Динаміка функціональних умов і ресурсів
XGT	Динаміка територіальних умов
LXG	Умови ресурсного забезпечення і розміщення жителів
LXT	Динаміка умов життєдіяльності людей
LGT	Динаміка розселення людей
FGT	Динаміка функцій у просторі
LFGX	Просторова ситуація, інформатизація містобудівного простору
LFXT	Динаміка процесів (соціальних, виробничих, демографічних)
LXGT	Динаміка ресурсів простору (людські, природні, ландшафтні)

1	2
FXGT	Динаміка функціональних умов територіальних зон
LFGT	Динаміка просторових характеристик
LFXGT	Соціально-еколого-економічна характеристика простору міста

* Джерело: [4 :50–57]

Кожен вимір простору описується відповідною множиною кількісних і якісних характеристик, які конкретизуються стосовно певної задачі. Так, при аналізі трансформацій простору людський вимір L потрібно охарактеризувати кількістю місцевих жителів, приїжджих з України та іноземців, уточнити мету приїзду (ділові, рекреаційні та туристичні інтереси, т.д.), врахувати потреби людей, у т.ч. з обмеженими фізіологічними можливостями. Характеристики парних взаємодій векторів можуть бути відображені на відповідній площині. Зокрема, аналіз і оцінка структури зайнятості населення, а також потреб різних груп людей здійснюються у взаємодіях «людина – функція» (LF). У цій площині оцінюється й достатність і корисність функцій стосовно побутових, культурних, духовних, інформаційних та інших потреб людей, а також якість трудових ресурсів (показники рівня кваліфікації стосовно певної функціональної сфери, вікова характеристика). *Поєднання LX* стосується оцінки умов життя людей у місті та його окремих районах, їх комфортності й безпечності. У площині LG оцінюються показники щільності населення, рівномірності заселення та особливості освоєння території, відстані переміщення людей у просторі. Поєднання LT характеризує динаміку кількісних характеристик людського виміру (приріст населення, міграцію), середній вік і вікову структуру мешканців. У цій площині здійснюється аналіз тенденцій і прогнозуються зміни характеристик людського потенціалу.

Потрійні поєднання векторів окреслюють тривимірний простір взаємодії їх компонентів. У ньому розкриваються ширші можливості дослідження містобудівних ситуацій і аналізу трансформацій. У цих поєднаннях можна охарактеризувати умови праці людей, трудові та матеріальні ресурси певної функціональної сфери; оцінити динаміку зайнятості населення. *Почетверні взаємодії* п'ятивекторного містобудівного простору означають фіксацію одного з вимірів. При фіксації, наприклад, виміру часу оцінюється просторова ситуація на певний фіксований момент. Це є метою передпроектного аналізу. Фіксація інших вимірів дає характеристики соціальних, демографічних, функціональних процесів у міському комплексі та можливість оцінити їх наслідки. Повна множина характеристик простору і його трансформацій формується у *п'ятивимірному поєднанні* та оцінюється інтегральним показником соціально-екологічно-економічної ефективності, який включає показники корисності, економічності, екологічності й безпеки функціональної сфери, естетики простору.

Виділена система характеристик і показників для аналізу трансформацій:

- 1) архітектурно-інженерні (інженерне забезпечення; протипожежні розриви; дотримання червоних ліній; щільність забудови; благоустрій і стан території; висотність);
- 2) соціальні (демографічні процеси; міграційні зміни; доступність житла; житлова забезпеченість; задоволення потреб і доступність об'єктів соціальної інфраструктури — освіта, охорона здоров'я, культура, духовні потреби; побутове обслуговування — торгівля, громадське обслуговування; міська мобільність і громадський транспорт);
- 3) територіально-функціональні (територія міста; функціональна структура території та забудови — відношення багатоквартирної й садибної забудови, забудови різного функціонального призначення; розвинутість розпланування; рівень автомобілізації; структура територій громадського простору; вулична мережа);
- 4) економічні (наповнюваність бюджету; зайнятість і безробіття мешканців; структура зайнятості; інвестиційна привабливість; структура інвестицій; професійність працівників);
- 5) екологічні (забезпеченість зеленими насадженнями; шумовий режим; загазованість повітря; аерація; електромагнітний фон; вібрація; умови інсоляції);
- 6) інформаційно-семантичні (цінності, пріоритети, символи, енергетика місць);
- 7) естетично-композиційні (художня виразність; композиційна цілісність; масштабність; узгодженість із середовищем; пропорційність; індивідуальність; збереження історико-культурної цінності).

Виявлено й досліджено процеси і явища, які вирішально впливають на структурно-параметричні та образні зміни, їх оцінку мешканцями.

2. Характеристика, аналіз та оцінка структурно-параметричних трансформацій у вибраних містах регіону пострадянського періоду. Міста – обласні центри Західного регіону України (Івано-Франківськ, Львів, Луцьк, Рівне, Тернопіль, Ужгород, Чернівці) вибрані для аналізу не випадково. Це другий за величиною території і за кількістю населення серед восьми інших регіон України; його площа складає 96,8 тис. км², 8598 тис. осіб, щільність населення 88,8 осіб/км². Геополітичне розташування Західного регіону України на кордонах з країнами-членами ЄС та дія зони вільної торгівлі впливають на структуру, обсяги й тенденції розвитку. Так, найбільша частка в обсягах зовнішньої торгівлі товарами й послугами в останні роки припадає на міста Чернівці, Івано-Франківськ та Рівне, причому частка м. Чернівці та Івано-Франківськ протягом аналізованого періоду зростає як в експорті товарів, так і послуг.

Місто *Івано-Франківськ*, розташоване на Покутській рівнинній території південного заходу України на відстані 150-300 км від кордонів з Польщею, Румунією, Угорщиною, Словаччиною, входить до числа найбільш промислово розвинутих міст регіону. Тут діяло 3891 економічно активне підприємство-суб'єкт підприємницької діяльності, що у розрахунку на 10 тис. наявного населення складає 149 одиниць. Частка великих підприємств склала 0,1% від загальної кількості, середніх – 3,3%, малих – 96,6%. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємствами міста складала 42,7 млрд грн. Частка великих підприємств у загальному обсязі реалізації склала 21,5%, середніх – 49,9%, малих – 28,6%. Основу господарського комплексу тут складає багатогалузева промисловість, завдяки якій забезпечується відносна стійкість до змін в економічній ситуації країни. Основні галузі: харчова, машинобудівна, виробництво й розподілення електроенергії, газу та води, легка і хімічна промисловість, виготовлення виробів з деревини, поліграфічна діяльність. Частка підприємств переробної галузі в структурі загального обсягу реалізації складає 40,6%; в структурі реалізації продукції підприємств переробної промисловості домінують харчова промисловість і машинобудування.

Вигідним положення міста *Тернопіль*, що міститься в межах Подільської височини на висоті 300-350 м над рівнем моря, робить і його розташування на важливих транспортних магістралях: Київ-Львів, Львів-Одеса, Київ-Чернівці, Київ-Чоп, Львів-Донецьк. Комплекс парків міста ставить Тернопіль на одне з перших місць у загальнодержавному рейтингу озеленення міст, де розроблено й затверджено локальну схему екомережі як частини регіональної й загальнодержавної екомережі. Починаючи з 1995 року, як і в інших містах, тут має місце скорочення чисельності населення, зниження тривалості життя і зменшення народжуваності. Відбуваються також зміни в структурі економіки, що потребує адаптації працездатного населення до потреб нових галузей та перекваліфікації; зростає асиметрія розвитку різних територій області через нерівномірне розміщення виробничих потужностей та сільськогосподарські активності на території області, що знаходить відображення в обласному центрі.

Унікальний місцевий колорит *Чернівців* – перлини Буковини, втрачений у радянські часи (новозбудована архітектура того періоду – типові зразки радянського містобудування), поступово повертається в місто: величні пам'ятки архітектури, розкішні храми, старовинні площі й затишні вулички. Географічно місто ділиться руслом Пруту на «Правий берег» (велике місто) та «Лівий берег» (Садгора). На розвиток *Ужгорода*, як і області загалом, впливають: проходження міжнародного Критського транспортного коридору №5 та коридору «Європа-Азія» в пов'язанні з існуючими автомобільними й залізничними магістралями; міжнародне транспортне сполучення через систему пунктів пропуску з Польщею,

Румунією, Словаччиною й Угорщиною; екологічна мережа та її міждержавний каркас, зокрема розвиток осей вздовж Карпат, річки Тиса та її приток; формування біполярних зв'язків на лінії Ужгород – Міхаловце (Словаччина) та Ужгород – Нерідьгаза (Угорщина).

Міста-обласні центри в основі поліфункційні, тобто залежні від кількох провідних видів діяльності; формуються головно на основі складної взаємодії міжнародних, національних і місцевих чинників (табл. 2). Столітні традиції перебування міст у складі європейських держав переплелися з сучасним досвідом мільйонів місцевих заробітчан, які працюють в країнах центральної і західної Європи. Входячи до складу різних євро регіонів, створених спільно з країнами-сусідами (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія), переважна більшість мешканців не просто проринково і проєвропейськи налаштована, а відчуває себе європейцями. Досліджувані міста є ключовими центрами розвитку Західного регіону України, їх вплив на регіональну економіку визначальний. Незважаючи на неоднорідний потенціал міст, тут знаходяться провідні університети, заклади культури високого рівня (театри, консерваторії), заклади спорту й спортивні команди вищих дивізіонів, надається високоспеціалізована медична допомога.

Таблиця 2

Характеристика міст – обласних центрів Західного регіону України

Місто	Чисельність, тис. осіб	Площа, км ²	Щільність осіб/км ²	Приріст /скороч. насел.	Місце у рейтингу ділового середовища України	Динаміка інвест. ефективності	Профіль міста
Івано-Франківськ	241,1	83,7	2880	+	9	+	ПФ; ОКЦ
Луцьк	217,2	42,0	5171	+	15	–	ПФ
Львів	760,0	171,0	4385	–	4	–	ПФ; ОКЦ; інформаційний, туристичний центр
Рівне	241,9	63,0	3913	–	20	+	ПФ; ОКЦ
Тернопіль	217,4	72,0	3118	+	17	+	ПФ; ОКЦ
Ужгород	114,0	40,0	2792	–	10	+	ПФ; ОКЦ
Чернівці	253,8	153,0	1742	–	14	–	ПФ; ОКЦ; туристичний центр

ПФ – поліфункційний розвиток; ОКЦ – освітньо-культурний центр.

Джерело: [17]

Стисло деталізуємо окремі зміни й трансформації у містах – обласних центрах Західного регіону України. *Інвестиції* в міста – обласні центри Західного регіону, підтверджують дефіцитність і диспропорційність. У 2017–2018 рр. приплив прямих іноземних інвестицій в українську економіку склав менше \$2,5 млрд на рік — практично відсутні вкладення коштів у реальні виробництва,

відбувається конвертація боргів у капіталу фінансового сектора. Суттєво впливають на рівень інвестицій грошові перекази з-за кордону, що збільшуються з року в рік: у 2020 р., за даними Світового Банку, річна сума таких грошових трансферів, сягала \$14 млрд; за даними НБУ — \$13,1 млрд. За оцінками експертів, значна сума коштів заробітчач скеровується на придбання житла у містах — обласних центрах; водночас зростає зацікавлення придбання нерухомості і в малих містах регіону.

Посилюється просторова нерівномірність розміщення інвестицій, яка виражається у відмінностях концентрації людей та комерційних функцій у різних місцях міст. Освоєння найбільш інвестиційно привабливих територій (приміських, рекреаційного призначення, паркових зон, зон відпочинку) створює дисбаланс у розвитку міст. Одні території виявляються перевантаженими, а інші втрачають мешканців і поступово деградують комунально, соціально й економічно. Разом з тим слід відзначити що у цих містах через отриману в спадок систему розселення, за якої в одному районі мешкали заможніші й бідніші (різниця між ними не була надто відчутною), а також завдяки доступній і розвинутій соціальній інфраструктурі вдалося уникнути строгого поділу на престижні й непрестижні райони. Соціальна сегрегація доволі слабка, що є позитивним чинником, адже відсутні умови творення «гетто», які небезпечні не тільки низькою якістю життя, а й значними соціальними проблемами.

Інженерно-технічна й транспортна інфраструктури практично не розвиваються в пострадянській період і є складною проблемою господарства міст. Експертними дослідженнями встановлено, що більшість мереж технічної інфраструктури багатьох міст вичерпали свій нормативний термін експлуатації, знаходяться в незадовільному стані. Збільшення відбувається лише за рахунок локальних мереж підключення нових об'єктів. Одночасно динамічно старіє і не розвивається загальноміська інженерна мережа. Транспортна інфраструктура суттєво відстає за станом і темпами реформування й розвитку від міст Європи, тоді як рівень автомобілізації населення міст — обласних центрів Західного регіону України в пострадянській період зріс зі 100 до понад 300 авто на 1000 мешканців та є практично однаковим. Для прикладу, за станом на 2021 р. довжина вулично-дорожньої мережі у Львові склала менше 600 км, натомість у подібному за просторовими характеристиками Кракові — 1112 км. Крім того, у польському місті якість інфраструктури вища — тут є 179 мостів, естакад, віадуків і тунелів, 40 пішохідних мостів, 22 підземних переходи і 174,7 км велодоріжок (у Львові велодоріжок приблизно 100 км) [3:376-388].

3. *Демографічна ситуація та зайнятість населення.* Криза негативно впливає на господарську активність міст — обласних центрів Західного регіону України. Характерною є тенденція зменшення загалом населення, насамперед за

рахунок зниження народжуваності, зростання чисельності міських мешканців у пострадянський період (2020 р. – 69,8%) і їх вплив, зумовлений міграційними процесами (рис. 1).

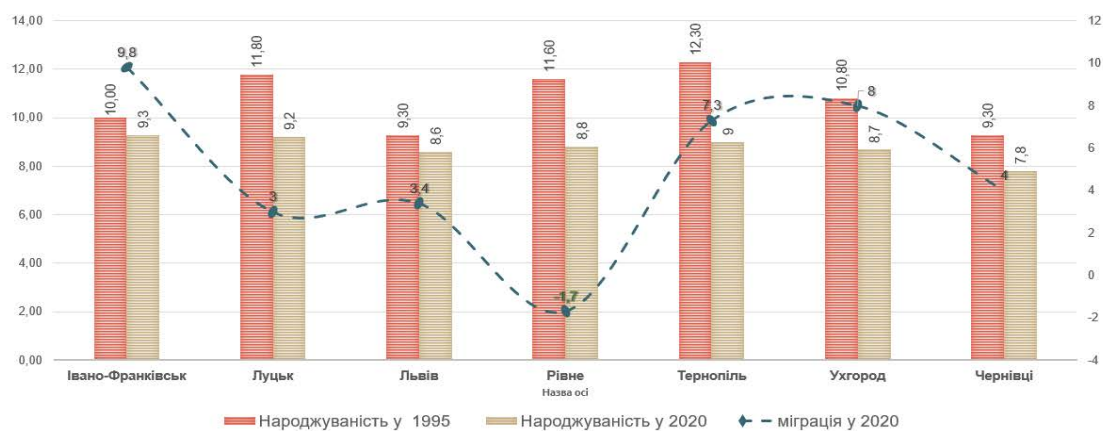

Рис.1. Народжуваність і міграційний приріст міст – обласних центрів Західного регіону. Джерело: [12]

Структура зайнятості характеризується зниженням частки зайнятих у суспільному виробництві. У сфері матеріального виробництва зайнятість населення знизилася з 11,7 у 2000 р. до 7,0 млн осіб у 2019 р., у нематеріальній – з 10,1 до 9,4 млн осіб (рис. 2).

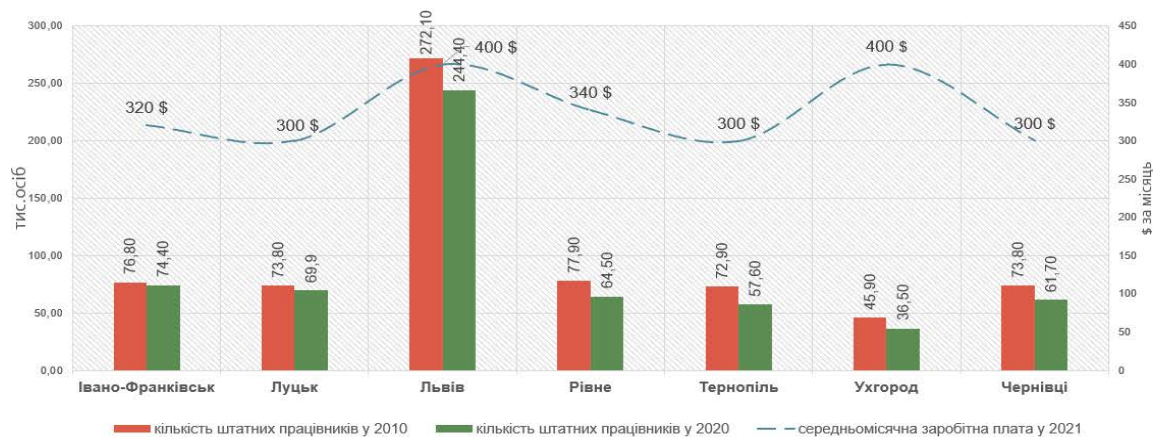

Рис.2. Динаміка зміни кількості штатних працівників і середньомісячна заробітна плата в містах – обласних центрах Західного регіону України у період 2010–2020 рр. Джерело: [12]

4. Житлове будівництво та можливості (доступності) придбання житла.

Рівень життя в державі, що вимірюється валовим національним доходом на душу населення України, в пострадянський період скоротився приблизно на 25,6%, незважаючи на зростання рівня заробітної плати. Фіксується значний розрив щодо рівня доходів. Середня заробітна плата в містах України, за даними статистичної звітності, у 2020 р. становила 12 тис. грн (440 дол. США), проте за показником рівня середньодушових еквівалентних грошових доходів: 82% населення має рівень середньодушового доходу на цей період 3–6 тис. грн на місяць і лише 18%

— 6 тис і вище [11]. Ринок житла зорієнтований на ту частину населення, яка власними силами здатна вирішити житлові потреби. Наприклад, у м. Львів — лідера за обсягами житлового будівництва серед міст – обласних центрів Західного регіону України, рівень заробітної плати не перевищує середньоукраїнський показник (11161 грн у місяць), тоді як вартість житла в новобудовах складає менше 25 тис. грн/м². Одна з причин: переваги, пов’язані з умовами розміщення в системі розселення й основних транспортних комунікацій, природного оточення, а також переміщення значної частини заможних людей в умовах конфлікту на сході України в «безпечні», привабливі для інвестування в будівництво та придбання нерухомості міста й регіони (рис. 3).

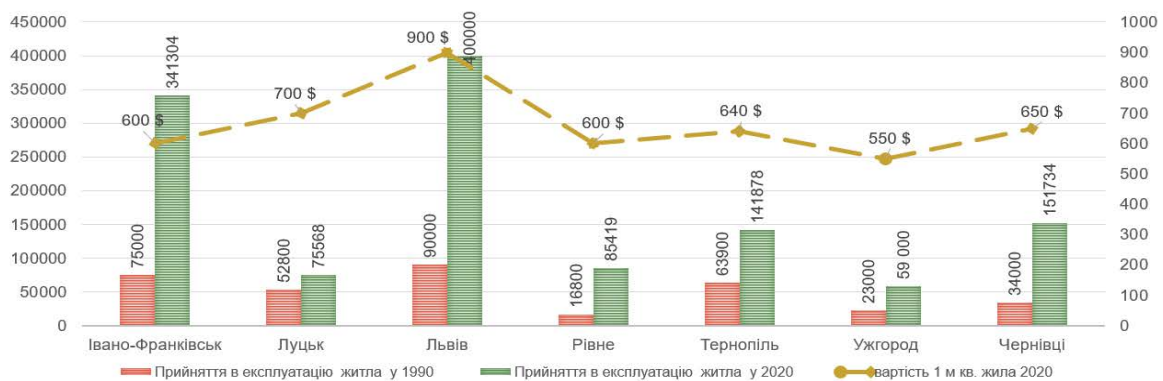

Рис 3. Будівництво житла у містах Західного регіону України у 1995 і 2020 р.р. та вартість житла у 2020 р. Джерело: [12]

5. *Екологічний стан середовища* міст– обласних центрів Західного регіону України є складним, попри загальний показник скорочення викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від господарської діяльності (рис. 4). Якщо в середньому по Україні 60% викидів забруднювальних речовин в атмосферу припадає на стаціонарні джерела (промислові підприємства), 40% — викиди від автомобільного транспорту, то в містах – обласних центрах Західного регіону України джерелом найбільшого забруднення виступає автомобільний транспорт(у Львові, наприклад, майже 95%).

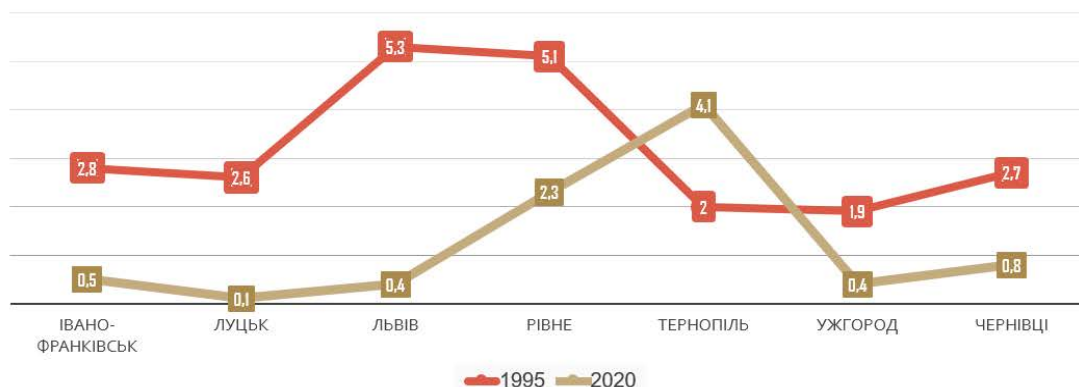

Рис4. Динаміка викидів шкідливих речовин у містах – обласних центрах Західного регіону України в пострадянський період. Джерело: [12]

Оцінювалися також зміни: структури (функціональної, планувальної); процесів (господарських, соціальних, комунікаційних); образу (естетичного, ландшафтного); духу міста (за критеріями комфортності, екологічності, естетичності, динамічності). Увага приділена швидкості й динаміці позитивних процесів у містах як умови успішності, а також проблемам, дефектам, конфліктам і невідповідності у системах.

Міста – обласні центри Західного регіону України з початком пострадянських політичних і соціально-економічних змін втратили конкурентоспроможність, зріс рівень безробіття, знизився показник господарської активності, погіршились соціально-демографічні показники, відбулась неефективна диверсифікація промисловості. Причинами послужили історичні й геополітичні передумови, непрофесіоналізм дій органів влади центральної та місцевих. Згідно з проведеним опитуванням, 25% опитаних турбує стан довкілля в місті, 33% – транспортна інфраструктура, 42% — стан промисловості та можливості діяльності. Узагальнимо окремі трансформації.

Процеси субурбанізації та зміна відносин міст – центрів з оточенням. Розглядаючи міста в контексті навколишніх територій і в межах близької відстані від їх зовнішньої межі, спостерігаються наростаючі конфлікти між урбанізаційними процесами в просторі прилеглих до міста територій та потребами міста-центру. Ці території міста розглядають з позиції вирішення власних проблем та покращення інфраструктурного облаштування, тоді як територіальні громади мають інше бачення. Гальмування розвитку транспортної мережі в приміських зонах міст робилось свідомо містами – центрами для підвищення вартості земельних ділянок і нерухомості в їх межах. З проведенням адміністративно-територіальної реформи та долученням нових територій до міст – центрів актуалізувалось питання та покращуються умови розбудови об'їзних доріг, створення пересадкових транспортних вузлів і ефективних систем зв'язку міст із оточенням та формування локальних агломерацій.

Ріст антропогенезу на центральні частини історичних міст. Посилюється туристична ерозія як результат невідповідності міст до відповідних процесів: виділені міста регіону поступово перетворюються в «міста прислуги», руйнуються напрацьовані століттями традиції й цінності, втрачається унікальність. Висока щільність та історична цінність забудови у центральній частині не дозволяють здійснювати реконструкцію вулиць з розширенням проїзних частин; розташування й висока насиченість інженерною інфраструктурою історичних частин міст загострює проблеми розвитку підземної урбаністики. Зростають суперечності між функціональними характеристиками простору міста (складена історично структура має мозаїчний характер переплетення зон різного

функціонального змісту) та системою громадського транспорту, породжуючи конфлікт ефективного використання швидкісних систем.

Змінилось відношення до культурної спадщини. Йдеться насамперед про об'єкти високого рівня історичної, культурної та архітектурної цінностей. Тут доцільно скористатись і вдосконалити методологію оцінки пам'яток архітектури, яка використовується для провадження охорони об'єктів, а загалом для архітектурно-урбаністичної діяльності.

Соціальні зміни та проблеми обумовлені нечіткістю механізмів співробітництва міської влади з громадськістю та інвесторами. У просторі міст усе чіткіше виділяються «анклави бідноти й зони багатства», зростає роль торгівлі, активізується міграція, посилюється національна «мозаїчність» середовища. Міста, завдячуючи новим шансам і загрозам, отриманим у зв'язку з євроінтеграційними процесами, урахуванню негативних і позитивних наслідків трансформацій власності, функціональних, адміністративних, суспільних, культурних тощо змін, втрачають радянські атрибути, поступово перетворюються в європейські міста. Активізувався процес розвитку громадського простору для міжнаціонального інтегрування осіб.

Образ міст, нечітко детермінований у радянський період (аналізовані міста трактуються як промислові, адже в суспільно-економічному і в просторовому відношеннях вони формували атрибути промислового змісту – заводи, фабрики, промислові райони, промислові об'єкти відповідного масштабу й архітектури тощо), замінюється так званою «гібридною моделлю без чіткого обличчя» (масове перетворення квартир на перших поверхах на магазини, побудова елітних житлових чи офісних будинків на території колишніх парків чи скверів, стихійні ринки й «мафи» вздовж і біля транспортних вузлів тощо). Збереглася подвійність сприйняття аналізованих міст регіону: як міст науки, культури, туризму та багатой історії; а також як похмурих, зокрема, завдяки окремим брудним і занедбаним міським фрагментам.

Несистемні зміни й малоефективні трансформації в містах обумовлені також інституційними причинами. За останні роки розроблено сотні стратегій, програм і планів їх розвитку, які мають частковий характер, суперечливі між собою, ігнорують напрацювання попередніх документів. Особливо виділяється конфліктність документів соціально-економічного й містобудівного характеру. Керування «в ручному режимі» викликає несистемні зміни, руйнування основних засад розвитку міст, обумовлює непоправні містобудівні помилки в їх забудові.

Узагальнюючи оцінку і зміни просторового образу в містах – обласних центрах Західного регіону України мешканцями, виділимо насамперед їх пов'язання зі збереженням і змінами в історичних частинах міст. Така позиція прихована в різкому збільшенні тут об'єктів послуг, заходами, які відбуваються

головно в цій частині. Незмінними символами залишаються об'єкти й зони, що творять історичний каркас міста. Більшість респондентів підкреслює важливість історичної ідентичності. Позитивні зміни пов'язуються з естетичними характеристиками простору міст, негативні — з функціональними. Зростає роль масової культури серед молодшого покоління, а люди старшого віку «ностальгують» за концертами у парках та на літніх майданчиках. Підтверджено зростання неупорядкованості міського життя та зростання його динамічності.

Колишні промислові території визнано місцями, з яких видно кризу господарської діяльності в містах. Виокремлено місця, що пов'язуються мешканцями з розвитком міст: нові супермаркети, ділові центри, технопарки, інкубатори, центри розвитку нових технологій і знань, великі обсяги нового житлового будівництва. Знижуються роль і оцінка об'єктів соціальної інфраструктури, споруджених у радянський період, головню у зв'язку з динамічною розбудовою нових центрів торгівлі, послуг і розваг. Простори й об'єкти радянського періоду стають «периферією» в системі нових громадських просторів. Виділяються простори різної атрактивності у функціональному, суспільному й естетичному відношеннях. Диспропорції визначають: віддаль до центру міста; вік і стандарт будинків, стан благоустрою, наявність зелених територій. Зростає «містечковий» егоїзм, коли насамперед оцінюється місце власного проживання. Периферійні зони оцінено високо — як місця можливого проживання за умови створення «центрів активностей», належної комунікаційної системи. Намітилась тенденція перенесення до периферійної зони не лише житлової забудови, а й великих центрів обслуговування.

ВИСНОВКИ

1. Структурно-параметричні зміни у вибраних містах – обласних центрах Західного регіону мають погано контрольований і несистемний характер та оцінюються головню як негативні, ведуть до погіршення соціально-еколого-економічних параметрів та архітектурно-естетичних характеристик міст. Відбувається трансформація цінностей, переуцільнення окремих фрагментів, уніфікується образ, втрачається упізнаваність міст. Порівняння трансформацій у вибраних містах – обласних центрах регіону вказує на явище флуктуації як випадкове відхилення в окремих містах якогось процесу (явища) від середнього значення що потребує окремого дослідження й пов'язане з унікальністю простору кожного міста.

2. Аналіз і оцінка процесів, проблем і структурно-параметричних трансформацій у просторі міст мають стати основою нового методологічного підходу до обґрунтування стратегічних рішень і оновлення містобудівних документів розвитку міст. Структурно-параметричні трансформації міст формують вимоги до містобудівної діяльності та оновлення документації: слід

унікати стереотипності, ширше залучати територіальні громади до містобудівного процесу, підвищення культури й розуміння процесів функціонування міст, їх життєстійкості та здатності адаптовуватись до зміни умов. Динамізація процесів вимагає розробки «гнучких» містобудівних документів, які передбачають постійний моніторинг процесів у місті й реагування на зміни. Виділяються вимоги до містобудівної документації: організація й розвиток міст як системи має бути зорієнтовано на підвищення коефіцієнта ефективності використання часу, матеріальних ресурсів та людського потенціалу; розвиток міст на основі знань проблем і шляхів їх вирішення, включаючи світовий досвід, має пов'язуватись із розкриттям їх унікальності.

3. Узагальнення результатів аналізу й оцінки структурно-параметричних трансформацій у містах вказує на зростання невпорядкованості міського життя та зростання його динамічності, виділяються простори різної атрактивності у функціональному, суспільному й естетичному відношеннях. Міста втрачають інтелектуальні виробництва й замовлення, знижуючи свій інтелектуальний потенціал. Загострюється конфлікт комерційних інтересів та архітектурно-містобудівної сфери — будівництво за темпами, місцерозташуванням та іншими просторовими характеристиками визначається комерційними інтересами, а не містобудівними вимогами.

Використана література:

1. Білоконь Ю.М. Регіональне планування. Теорія і практика. – К.: Логос, 2003. – 246 с.
2. Биваліна М.В. Містобудівні методи оцінки якості міського середовища // Містобудування та територіальне планування. – 2010. – Вип. 37. – С. 61-63.
3. Габрель М.М. Принципи та методи просторової організації й розвитку метрополійних систем регіону. – В кн.: Метрополійні функції великих міст України: потенціал розвитку та перспективи реалізації. / [Мельник М.І., Синютка О.М., Щеглюк С.Д. та ін. ; за ред. М.І. Мельника] ; НАН України. ДУ Ін-т регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього. – Львів, 2016. – С. 376–388.
4. Габрель М.М. Просторова організація містобудівних систем. – К.: А.С.С, 2004. – 400 с.
5. Габрель Т.М. Методи активізації творчості дизайнера засобами комп'ютерних технологій: автореф. дис. ... канд.мистецтвознавства: 17.00.07. НУ «Львівська політехніка». – Львів, 2018. 22 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1836/arefhabreltm.pdf>
6. Дёмин Н.М. Управление развитием градостроительных систем. – К.: Будівельник, 1991. – 184 с.
7. Дьомін М.М., Биваліна М.В. Проблеми та методи модернізації районів масової житлової забудови 60-70-х років (на прикладі м. Києва) // Містобудування та територіальне планування. – 2005. – Вип. 21. – С. 67-75.
8. Ібатуллин Ш., Дорош Й. Модель капіталізації земельних ресурсів Київського регіону до 2025 року // Економіка природокористування і охорони довкілля. – 2011. – № 2011. – С. 36-45.

9. Ібатулін Ш., Сакаль О., Бокоч В. Передумови формування стратегічної моделі управління земельними ресурсами в Україні // Економіст. – 2013. – № 1.– С. 46-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2013_11_13
10. Лисяк Н.М., Габрель М.М. Теоретико-методологічні аспекти просторового моделювання для задач соціально-економічного розвитку міст // Формування ринкових відносин в Україні. – 2015. – Вип. 4(167). – С. 216–225.
11. Лисяк Н. Теоретико-методологічні засади інтегрованого розвитку урбанізованих систем: автореф. дис. ... доктора економ. наук: 08.00.05. НАНУ. ДУ «Ін-т регіонал. дослідж. ім. М. І. Долішнього». – Львів, 2021. 40 с.
12. Основні показники соціально-економічного розвитку України (2019; 2020; 2021). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; <https://data.gov.ua/organization/derzhavna-sluzhba-statystyky-ukrayiny>; <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani.html>
13. Плешкановська А.М., Савченко О.Д. Епохи та міста. – К.: Ін-т урбаністики, 2019. – 264 с.
14. Структурна трансформація економіки міст Західного регіону України: передумови, чинники та особливості: наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор М.І. Мельник. – Львів, 2020. – 163 с.
15. Тімохін В. Теоретико-методологічні підходи до проблем розвитку урбанізованого оточення // Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура. – 2019. – Вип. V, ч. 1. – С. 22–28.
16. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін / за ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. – К.: Фенікс, 2017. – 438 с. URL: http://www.geokyiv.org/pdf/Urban_Ukraine.pdf
17. Формування моделі управління природними ресурсами в ринкових умовах господарювання / [за заг. ред. акад. НААН України, д-ра екон. наук, проф. М. А. Хвесика] господарювання; НАН України, Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАНУ. – К.: ІЕПСР України, 2013. – 303 с.
18. Черкес Б.С., Лінда С.М. Архітектура сучасності: остання третина XX – початок XXI століття. – Львів: НУ «Львів. політех.», 2014. – 384 с.
19. Albrechts L., Healey P. & Kunzmann K. R. Strategic Spatial Planning and Regional Governance in Europe // Journal of the American Planning Association. – 2003. – № 69 (2). – Pp. 113-129.
20. Harvey D. The New Imperialism. – New York: Oxford University Press, 2003. – 263 p. URL: <https://eatonak.org/IPE501/downloads/files/New%20Imperialism.pdf>
21. Medeiros E. The Global Development Formula // *Sustainability*. – 2021. – № 13(9). – P.5262. URL: <https://doi.org/10.3390/su13095262>
22. Newman P. & Thornley A. Urban Planning in Europe: International Competition, National Systems and Planning Projects. – London and New York: Taylor & Francis e-Library, 2002. URL: http://www.petkovstudio.com/bg/wp-content/uploads/2017/03/Urban_Planning_in_Europe.pdf
23. Zaucha J. Is Spatial Planning a Driver for Sustainable Development in Poland? // Planning, Practice & Research. – 2007. – № 22(3). – Pp.463–471. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02697450701688468>

Dr. Tech. Sciences, professor **Mykola Habrel**,
Dr. Economic Sciences, associate professor **Natalia Lysiak**,
P.hd **Taras Habrel**, Lviv Polytechnic National University

TRANSFORMATIONS OF CITIES – REGIONAL CENTERS OF THE WESTERN REGION OF UKRAINE IN THE POST-SOVIET PERIOD

Characterization and analysis of structural-parametric transformations in cities - regional centers of the Western region are carried out. Assumptions are made on the basis of observations that changes lead to the deterioration of socio-ecological and economic parameters and architectural and aesthetic characteristics of cities. Comparison of transformations in selected cities - regional centers of the region indicates the phenomenon of fluctuation as an accidental (unreasonable) deviation of a quantity (process or phenomenon) from the average value in individual cities. The large number of different documents of this nature, aimed at different purposes, emphasizes the lack of a unified strategy for urban development. The inconsistency of documents of socio-economic and town-planning character, lack of an effective document of management of town-planning processes is highlighted. Management "in manual mode" causes unsystematic changes, the destruction of the basic principles of urban development, causes irreparable urban planning errors in their development. Assessment of transformations in post-Soviet cities reveals problems, conflicts and inconsistencies: lack of coordinated policies within newly created communities; territorial; ecological; exacerbation of transport problems; destruction of industry and economic structure; social; preservation of historical parts; aesthetic and spatial; engineering and technical; city resource management and uncontrolled processes.

Analysis and evaluation of processes, problems and structural-parametric transformations in the urban space should be the basis of a new methodological approach to substantiation of strategic decisions and updating urban development documents. There are requirements for urban planning documentation: the organization and development of cities as a system should be focused on increasing the efficiency of time, material resources and human potential; the development of cities on the basis of knowledge of problems and ways to solve them, including world experience, should be associated primarily with the disclosure of their spatial uniqueness. Generalization of the results of analysis and evaluation of structural and parametric transformations in cities indicates the growth of disorder in urban life and the growth of its dynamism, there are spaces of different attractiveness in functional, social and aesthetic terms.

Key words: structural-parametric transformations of urban space; spatial unevenness; urban infrastructure; spatial development.

REFERENCES:

1. Bilokon' YU.M. (2003). Rehional'ne planuvannya. Teoriya i praktyka. Lohos, Kyjiv {in Ukrainian}.
2. Byvalina M.V. (2010). Mistobudivni metody otsinky yakosti mis'koho seredovyscha // Mistobuduvannya ta terytorial'ne planuvannya, 37:61-63 {in Ukrainian}.
3. Habrel' M.M. (2016). Pryntsypy ta metody prostorovoyi orhanizatsiyi y rozvytku metropoliynykh system rehionu. – V kn.: Metropoliyni funktsiyi velykykh mist Ukrayiny: potentsial rozvytku ta perspektyvy realizatsiyi; NAN Ukrayiny. DU In-t rehional'nykh doslidzhen' im. M. I. Dolishn'oho. L'viv {in Ukrainian}.
4. Habrel' M.M. (2004). Prostorova orhanizatsiya mistobudivnykh system. A.S.S, Kyjiv {in Ukrainian}.
5. Habrel' T.M. (2018). Metody aktyvizatsiyi tvorchosti dyzaynera zasobamy komp'yuternykh tekhnolohiy: avtoref. dys. ... kand.mystetstvoznavstva. NU «L'vivs'ka politekhnika», L'viv. <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1836/arefhabreltm.pdf>{in Ukrainian}.
6. Djomin N.M. (1991). Upravleniye razvitiyem gradostroitel'nykh sistem. Budivel'nik, Kyjiv. {in Russian}.
7. D'omin M.M., Byvalina M.V. (2005). Problemy ta metody modernizatsiyi rayoniv masovoyi zhytlovoyi zabudovy 60-70-kh rokiv (na prykladi m. Kyyeva) // Mistobuduvannya ta terytorial'ne planuvannya, 21:67-75. {in Ukrainian}.
8. Ibatullin S.H., Dorosh Y. (2011). Model' kapitalizatsiyi zemel'nykh resursiv Kyyivs'koho rehionu do 2025 roku // Ekonomika pryrodokorystuvannya i okhorony dovkillya. 2011:36-45 {in Ukrainian}.
9. Ibatullin S.H., Sakal' O., Bokoch V. (2013). Peredumovy formuvannya stratehichnoyi modeli upravlinnya zemel'nymy resursamy v Ukrayini // Ekonomist, 1:46-48. http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2013_11_13{in Ukrainian}.
10. Lysyak N.M., Habrel' M.M. (2015). Teoretyko-metodolohichni aspekty prostorovoho modelyuvannya dlya zadach sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku mist // Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini, 4(167):216–225 {in Ukrainian}.
11. Lysyak N. (2021). Teoretyko-metodolohichni zasady intehrovanoho rozvytku urbanizovanykh system: avtoref. dys. ... doktora ekonom. nauk. NANU. DU «In-t rehional. doslidzh. im. M. I. Dolishn'oho». L'viv {in Ukrainian}.
12. Osnovni pokaznyky sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Ukrayiny (2019; 2020; 2021). Derzhavna sluzhba statystryky Ukrayiny.

<http://www.ukrstat.gov.ua/>; <https://data.gov.ua/organization/derzhavna-sluzhba-statystyky-ukrayiny>; <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani.html> {in Ukrainian}.

13. Pleshkanovs'ka A.M., Savchenko O.D. (2019). Epokhy ta mista. In-t urbanistyky, Kyjiv {in Ukrainian}.

14. Strukturna transformatsiya ekonomiky mist Zakhidnoho rehionu Ukrayiny: peredumovy, chynnyky ta osoblyvosti (2020). NAN Ukrayiny. DU «Instytut rehional'nykh doslidzhen' imeni M. I. Dolishn'oho NAN Ukrayiny. L'viv {in Ukrainian}.

15. Timokhin V. (2019). Teoretyko-metodolohichni pidkhody do problem rozvytku urbanizovanoho otochennya // Rehional'na polityka: polityko-pravovi zasady, urbanistyka, prostorove planuvannya, arkhitektura. Vyp. V, ch. 1:22–28. Kyjiv {in Ukrainian}.

16. Urbanistychna Ukrayina: v epitsentri prostorovykh zmin (2017). Feniks, Kyjiv http://www.geokyiv.org/pdf/Urban_Ukraine.pdf {in Ukrainian}.

17. Formuvannya modeli upravlinnya pryrodnyimi resursamy v rynkovykh umovakh hospodaryuvannya (2013). DU IEPSR NAN Ukrayiny, Kyjiv {in Ukrainian}.

18. Cherkes B.S., Linda S.M. (2014). Arkhitektura suchasnosti: ostannya tretyna XX – pochatok XXI stolittya. NU «L'viv. politekh.», L'viv {in Ukrainian}.

19. AlbrechtsL., HealeyP. &KunzmannK. R. (2003). Strategic Spatial Planning and Regional Governance in Europe // Journal of the American Planning Association. 69 (2):113-129 {inEnglish}.

20. Harvey D. (2003). The New Imperialism. Oxford University Press, New York. <https://eatonak.org/IPE501/downloads/files/New%20Imperialism.pdf> {inEnglish}.

21. Medeiros E. (2021). The Global Development Formula // *Sustainability*. 13(9):5262. <https://doi.org/10.3390/su13095262> {inEnglish}.

22. Newman P. & Thornley A. (2002). Urban Planning in Europe: International Competition, National Systems and Planning Projects. Taylor & Francis e-Library, London and New York http://www.petkovstudio.com/bg/wp-content/uploads/2017/03/Urban_Planning_in_Europe.pdf {inEnglish}.

23. Zaucha J. (2007). Is Spatial Planning a Driver for Sustainable Development in Poland? // Planning, Practice & Research, 22(3):463–471. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02697450701688468> {inEnglish}.